

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА: ВИПРОБУВАННЯ ДЕРЖАВНІСТЮ*

Олег РУДАКЕВИЧ

Copyright © 2013

Постановка проблеми та стан її дослідження. Для української спільноти як нації, котра відроджується, актуальною проблемою є формування політичної культури національного типу. До такої думки приходимо, спостерігаючи за політичним життям країни, адже почасті рішення та дії владних інститутів не відповідають нагальним національним інтересам, а то й суперечать законодавству (прикладом тут є “газові угоди”, підписані українською стороною в Москві у січні 2009 року чи “харківська угода” 2010-го). Буває і так, що на словах політик чи член спільноти “істинний патріот” України, а на ділі неспроможний збагатити надбання титульної нації. Часто державні діячі та політичні лідери використовують національну риторику, для того щоб прикрити свої егоїстичні інтереси.

Вітчизняні політологи, культурологи та соціологи рідко вживають поняття “національна політична культура”, послуговуючись здебільшого термінами “політична культура населення держави” чи “політична культура українського народу” [7; 9]. Причин тут принаймні дві. По-перше, значна частина науковців усе ще остерігається національної тематики, як це було за часів радянської доби, а по-друге, західне суспільствознавство не здійснило синтезу теорії політичної культури з теорією нації, і через це не виробило наукових засад національної політичної культури. На заваді цьому стояли перш за все домінування індивідуалістичної методології та спрощене трактування нації лише як політичної спільноти [16; 17].

Прикметник “національна” рідко вживається для характеристики інших складових культури народу, скажімо, економічної. Так, нещодавно вийшла у світ колективна монографія за редакцією відомих науковців, В. Ворони

та Є. Суїменка [3], де автори розмірковують про економічну культуру населення держави, а не нації, до того ж російською мовою.

Однак чимало вітчизняних економістів глибоко усвідомлюють проблему формування в Україні справді національної політичної культури. Зокрема, С.М. Злупко у низці статей, опублікованих у книзі “Наукові діалоги”, неодноразово критикує вітчизняних економістів і бізнесменів за те, що вони не приділяють належної уваги традиціям і цінностям національної економіки й не намагаються бути активними учасниками націєтворчого процесу [2, с. 156–163, 517–521, 530–537, 620–523].

Мета статті – розкрити концептуальні засади національної політичної культури та охарактеризувати стан і тенденції її розвитку.

Основні результати дослідження. Вивчаючи національну політичну культуру, перш за все слушно вказати на підходи, які б відповідали специфіці предмета дослідження та мали інноваційний характер, а також надавали сучасного змісту таким базовим категоріям, як “нація”, “культура”, “політична культура” тощо. Певною мірою це здійснено в нашій монографії, що обґрунтовує *національний принцип*, який розкриває сутність феномену українства, інтегруючи етнічну та політичну теорії нації [12 с. 79–120]. Згідно із цим принципом, нація – це спільнота, котра діалектично поєднує етнокультурний та політичний способи самоорганізації соціуму. Вказаний принцип є адекватним не тільки для так званих етнічних націй, а й для політичних. І це зрозуміло чому, адже життя будь-якої нації завжди ґрунтується на спільній культурі, історичній пам’яті, мові, усталених традиціях. Така культура та відповідна ідентичність формуються у процесі три-

* В основу статті покладено тези доповіді, виголошеної автором на пленарному засіданні наукової конференції викладачів ТНЕУ 11 квітня 2012 року.

валого співбуття людей різних національностей у межах однієї держави. Більше того, критичний аналіз показав, що за способом формування нації поділяються не лише на етнічні та політичні, як це прийнято в сучасній науковій літературі, а й на змішані – етнополітичні. Наприклад, сучасні французька та британська нації, і в розрізі генези, і нинішнього повсякдення, поєднують етнокультурний і політичний механізми консолідації своїх етнічно неоднорідних соціумів. Кожний із типів національних спільнот, хоч і в різному співвідношенні, поєднує етнокультурні та політичні засади суспільного життя.

Українська етнічна нація на сьогодні охоплює 78 % населення держави. Вона все більше стає модерною, але не політичною, як дехто з науковців і політиків стверджує, а змішаною, етнополітичною, актуалізує потенціал української культури й мови, збагаченої духовними надбаннями інших національностей, котрі проживають в Україні.

Найповніше наукове уявлення про національну політичну культуру дає семіотична теорія, що описує культуру як сукупність знаків, у яких акумульовано життєвий досвід народу і які забезпечують відтворення соціуму та задають спрямування суспільного розвитку [4; 10]. Крім того, на противагу згаданому вище методологічному індивідуалізму, основним підходом до пізнання національної політичної культури для нас є *соцієтальна методологія* [5; 6], що діалектично поєднує соціокультурний і холістичний погляди на соціумну дійсність. Перший із них вимагає розглядати людину, суспільство та культуру в органічній єдності (П. Сорокін), другий – вивчати суспільство як цілісний організм, котрий визначально спричиняє властивості його структурних сегментів. Таке поєднання й уможливорює схарактеризування національної політичної культури у взаємодоповненні її сутнісних ознак, імперативів, функцій, інфраструктури, соцієтальних форм, їх матричну організацію. У підсумку пропонується *концепція* названої культури охоплює такі базові ідеї: 1) національна політична культура становить різновид політичної культури, суб'єктом та об'єктом якої є нація; 2) до складових цієї культури належать культурні відповіді на життєві потреби нації, головною з яких є забезпечення суверенного існування нації та її державної самореалізації; 3) названа культура формується і функціонує на суб'єктній енергетиці

національної свідомості та національної ідентичності; 4) основну роль в арсеналі аналізованої культури виконують соцієтальні складники політичного та політизованого характеру; 5) її системотвірним ядром є *національна ідея* [13, с. 10].

Отже, національна політична культура – це сукупність історично сформованих на основі національних ментальності, ідентичності та інтересів культурних форм соцієтального характеру, в яких зосереджена життєво важлива інформація про політичний досвід народу, котрий забезпечує ефективне функціонування політичної системи нації, її відтворення й розвиток на засадах наступності, мобілізує спільноту на реалізацію актуальних національних потреб і на повсякденне ковітальне утвердження національної ідеї.

Пропонується дефініція за структурним наповненням характеризується універсальністю, тобто може бути використана для визначення будь-якої складової національної культури – економічної, правової, моральної, екологічної тощо. Скажімо, говорячи про національну *економічну культуру*, є підстави стверджувати, що вона: а) формується на основі ментальності, національної ідентичності та відповідних економічних потреб; б) її основу становлять соцієтальні культурні форми, у яких зосереджений досвід господарювання народу; в) культурні елементи сукупно забезпечують функціонування економічної системи нації, її відтворення та розвиток на засадах наступності; г) мобілізують націю на реалізацію актуальних економічних потреб та економічної складової буттєвого утвердження національної ідеї.

Натомість до соцієтальних форм національної політичної культури належать архетипи політичної ментальності, соцієтально-політична онтологія, національні цінності та ідеали, традиції, міфи, стереотипи, символи, традиційні політичні інститути, національні ідентичність, ідея та ідеологія [11, с. 262–400]. Так, політична ментальність характеризує ті складові національного характеру, які найбільшою мірою проявляються у політичній сфері суспільного повсякдення. Українці за психологічним складом – це переважно народ західного, європейського типу. З європейцями нас ріднить індивідуалізм, що виявляється у визнанні самоцінності особи та її суспільної ролі; повага до гідності людини, до її прав і свобод, толерантність, які є основою демократизму національного духу. Однак український індивідуалізм

вирізняється інтровертованістю (внутрішнім спрямуванням), егоїстичністю, причому змішаною з елементами анархізму. Форми його прояву – відцентрове, партикулярне прагнення до особистої свободи, без належного устремління до державності, коли бракує достатньої стійкості, дисципліни й організованості, недовіра до влади; життя за принципом “сам собі пан”. Характерною ознакою є також перевага емоційно-почуттєвої сфери над розумом і волею при вирішенні політичних та інших життєвих проблем.

Національні політичні цінності – головний соціетальний компонент досліджуваної культури, що обіймає цінності-цілі, цінності-засоби та цінності-умови функціонування й розвитку нації, її політичної системи. Нація як цінність-мета – це вершинно суверенна етнополітична спільнота, котра забезпечує свободу та гідний рівень життя своїм етносам, великим і малим групам, кожному громадянину. В цьому разі цінностями-засобами постають національна держава, національна політична система в цілому, громадянське суспільство, його інститути, органи місцевого та регіонального самоврядування, а також політизовані складники етнічності – мова, історична пам’ять народу, релігія тощо. Основні вартості-умови – свобода нації, її суверенітет, національна безпека, соборність, міжетнічна та міжконфесійна злагода, мирні взаємини з іншими націями і державами. Природно, що національні цінності органічно властиві тим особам, які ідентифікують себе з даною спільнотою. Тому національна ідентичність, її ідентитети також важливі складові названої культури.

Водночас національна ідея містить принаймні три складові – ідею нації, ідею національної держави та власне національну ідею [11, с. 371–394]. Перша центрується на світоглядному становленні й утвердженні спільноти як нації, а також зорієнтована на певну її типологічну модель. Саме над опрацюванням моделі модерної української нації сьогодні йде гостра політична боротьба в суспільстві. Зокрема, національні демократи обстоюють ідею розбудови етногромадянської нації, у якій би органічно поєднувалися інтереси та культурні здобутки українців як титульного етносу та інших національностей, котрі проживають в Україні (її носіями є Народний Рух України, Українська народна партія, Українська республіканська партія, ВО “Батьківщина”, партії “Наша Україна”, “За Україну!” та ін.).

Націоналісти, щонайперше ВО “Свобода”, зосереджують увагу на відродженні української етнічної нації, пропонують “Програму захисту українців”, що знаходить усе більшу підтримку не лише серед населення Західної, а й Центральної та Східної України. Ліберали на перше місце ставлять права людини, а не нації; тому вважають за потрібне формувати так звану політичну модель нації, у якій етнічна ідентифікація є приватною справою особи і не може проявлятися в публічній (політичній) сфері (Партія Регіонів, Партія промисловців та підприємців України, партії “УДАР”, “Фронт змін” та ін.). Комуністи наполягають на формуванні української нації, у якій культура буде соціалістичною за змістом і національною – за формою. Офіційні чинники, незважаючи на науково зорієнтовану політичну дискусію, котра триває і набирає все гостріших форм, визначили курс на розбудову в Україні політичної нації, що лунає у виступах Президентів України, починаючи з Л. Кучми.

Ідея національної держави – це думка-місія розбудови держави, яка виражатиме і захищатиме інтереси нації. Відомо, що опозиційні партії, особливо праві та правоцентриські, наполягають на тому, що Україна як держава поки що не має виразного національного обличчя; тим більше, що чітко не визначені національні інтереси і пріоритети, тривають дебати щодо державної мови, історії народу, національних героїв тощо. Відтак очевидно: *поки не буде ясності і консенсусу стосовно моделі модерної української нації і держави, то не може бути сформована й цілісна система національної культури*, особливо таких її складових, як політична, економічна, соціальна, моральна.

Державні спільноти, як резонно зазначав Аристотель, створюються для того, щоб забезпечити щасливе життя їх громадянам [1, с. 192]. Звідси **українська національна ідея – це ідея, яка має духовний потенціал уреальнити щасливе повсякдення народу**. При цьому українці щастя бачать не у завоюванні чужих земель, насильницькому нав’язуванні своєї віри чи політичної ідеології, а в мирній праці, матеріальному й духовному збагаченні на своїй, Богом даній, землі. Однією з умов успішної реалізації цієї ідеї, безумовно, є вступ України до Європейського Союзу.

Водночас українська національна ідея становить концептуалізуюче ядро національної політичної культури. Її формування і буденне утвердження зумовлюють, з одного боку, акту-

Таблиця

Прихильність громадян України до політичних течій (у %) [за 15, с.487]

№ п/п	Назва політичної течії	Рік	
		2000	2010
1	Комуністична	15,5	7,1
2	Соціалістична	5,6	10,6
3	Соціал-демократична	7,8	11,4
4	Ліберальна	1,0	1,9
5	Християнсько-демократична	2,3	3,3
6	Національно-демократична	7,5	9,3
7	Націоналістична	2,3	2,3
8	Не підтримують жодної	13,2	11,3
9	Не визначились	17,8	14,6
10	Не розуміються на політичних доктринах і течіях	24,9	24,8

алізацію змісту і спрямування всіх культурних форм життєдіяльності нації; з іншого – відображаються в інших соціетальних складових названої культури. Остання, як відомо, має задекларовані, ідеальні складові, й одночасно реально діючі компоненти (політичні ідеї, принципи, міфи, стереотипи, символи тощо) [14, с. 78–79]. Загалом у структурі національної політичної культури виділяємо чотири складники:

1) офіційно задекларовані чи висловлені моральними авторитетами політичні ідеали, ідеї, принципи, чітко визначені Конституцією України та іншими юридичними і політичними документами – деклараціями, хартіями, угодами, заповітами, являючи собою бажаний еталон злагодженого суспільного життя громадян;

2) політична культура правлячого політичного режиму як реально діюча провладна культура, що сутнісно відповідає змісту офіційно задекларованих цінностей, хоча й має істотні відхилення від них (так, по-своєму трактував конституційні принципи Президент В. Ющенко і його оточення, сьогодні самобутньо інтерпретує їх В. Янукович та його команда);

3) регіональні та ідеологічні політичні субкультури, які, хоч і споріднені з офіційно визначеними цінностями, але володіють очевидною специфікою; скажімо, нині в Україні функціонують національно-демократична, націоналістична, ліберально-космополітична та комуністична субкультури, а також східноукраїнська і західноукраїнська політичні субкультури та субкультура кримських татар;

4) політичні контркультури, які сповідують цінності, змістовно протилежні до офіційних і мають намір змінити існуючий суспільний устрій та державний лад (це переважно орто-

доксальні комуністи, об'єднані в КПУ, та інші необільшовицькі партії).

За даними щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України політико-ідеологічні уподобання громадян розподіляються таким чином (*див. табл.*). Отож прихильність до комуністичної ідеології зменшилась за останніх 10 років удвічі (з 15,5% до 7,1%), натомість істотно зросла орієнтація на соціалістичні та соціал-демократичні цінності (відповідно з 5,6% до 10,6% та із 7,8% до 11,4%). Ліберальна течія, навпаки, подвоїла чисельність своїх прихильників (з 1,0% до 1,9%), однак це найнижчий показник з-поміж усіх політико-ідеологічних орієнтацій. У зв'язку з цим виникає питання: як центристські партії в Україні здобувають підтримку на парламентських виборах, яка істотно перевищує орієнтацію на ліберальні цінності? Наприклад, Партія Регіонів у 2007 отримала підтримку 34,37% виборців [8]. Очевидно, вирішальну роль у цьому відіграють ментальні особливості населення Східної та Південної України, себто його проросійські орієнтації.

Натомість політичні течії правого спрямування разом набирають 14,9% прихильності дорослого загалу України, що вдвічі менше за підтримку лівих і лівоцентристських політичних сил (християнські демократи – 3,3%, національні демократи – 9,3%, націоналісти – 2,3%), однак з роками їхня підтримка зростає. 50,7% громадян, тобто більша половина з опитаних респондентів, не виявлять симпатій до тих чи інших політичних течій; причому для 11,3% – це свідомо позиція, 14,6% ще не визначились і 24,8% не розуміються на змісті політико-ідеологічних доктрин.

Враховуючи загальні та національні критерії типології політичної діяльності, визначимо характерні ознаки вітчизняної політичної культури.

1. *За характером політичного режиму*, який панував в Україні до проголошення незалежності і який сформував певні політичні якості окремих осіб, регіонів та народу загалом, сучасна політична культура має посткомуністичний, пострадянський і посттоталітарний характер. У ній усе ще значну питому вагу мають елементи комуністичної ідеології, радянсько-більшовицькі стереотипи, політичні переконання та настрої. Однак ця політична культура вже не є ні офіційною, ані монопольною. Розкриття злочинів комуністичного режиму скомпрометувало її, зробило одіозною. Політичні орієнтації, властиві цій культурі, переважно функціонують за інерцією, підсвідомо, часто приховуються її активними носіями і прихильниками.

2. *Зважаючи на політично залежний стан УРСР та української нації в СРСР і на політику, яку проводив панівний режим щодо України*, нинішня політична культура українського народу є постколоніальною. Її значною мірою властиві комплекси національної меншовартості й кривди, зросійщення, атрофована здатність до адекватної оцінки власних національних інтересів і цілей, відсутність навичок суверенного мислення та поведінки, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили, готовність прислуговувати, а не самоврядувати на своїй, Богом даній, землі.

3. *За характером соціально-політичних процесів*, що розгортаються в Україні як суверенній державі, політична культура сучасного українського суспільства стає національною і незалежницькою. Її підґрунтям є реабілітовані й легалізовані цінності суверенних епох української історії, ідеали національно-визвольної боротьби, загальнолюдські цінності та актуальні потреби українського народу. Національні цінності дедалі більше підтримує населення всіх регіонів країни, активно поширюються в суспільній свідомості та діяльності політичних сил.

4. *За ставленням до демократії і держави* політична культура сучасних українців залишається авторитарною, етатистською і патерналістською. Проте, за умов суверенності, відроджуються традиційні риси української культури – народовладдя, толерантність, ліберальне ставлення до держави, котра служить людині та нації, а не навпаки. Одночасно спостерігаються прояви еґо- і громадоцентризму,

які архетипно притаманні українській ментальності.

5. *За цивілізаційно-культурними ознаками сучасній Україні загалом притаманна прихильність до західноєвропейських політичних цінностей*, хоч помітну роль у соціальному житті народу відіграють риси ментальності і культури, що властиві Східній цивілізації. Російсько-самодержавний та радянський періоди історії України зумовили відповідне ставлення до держави (етатизм і патерналізм), її голови (установка на харизматичного лідера), політичних прав і свобод особистості (підданство, общинність), системи влади (авторитаризм), ролі церкви в політичному житті суспільства (повна підпорядкованість державі). Культурно-цивілізаційний чинник яскраво виявляється у різних зовнішньополітичних орієнтаціях населення право- і лівобережної України: Схід і Південь держави підтримують переважно стратегічний союз із Росією, а Центр і Захід – якнайшвидше входження в Європейський Союз.

6. *За системними якостями й зрілістю політичної культури українського народу* властиві фрагментарність та амбівалентність (поєднання протилежних за змістом і спрямованістю елементів), нецілісність (відсутні окремі компоненти історичної культурної ходи, а ті, що є, мають нестійкий характер), неорганічність (чимало політико-культурних індикаторів не відповідають ментальності, національному характеру, традиціям, усій системі культури української нації).

Висновок. Соціетальний підхід до пізнання природи політичної культури уможливорює розробку *концепції національної політичної культури* як окремого типу політичної культури. Аналіз стану політико-культурної сфери українського суспільства показує, що такий тип політичної культури відроджується і набуває, хоча й вельми повільно, сучасних рис у процесі формування модерної української нації. З українською політичною культурою гостро конкурують політичні ціннісні орієнтації та міфи, сформовані за часів радянської доби, які не відповідають традиціям, істинним потребам та устремлінням українськості. Спільною основою реально функціонуючої політичної культури українського соціуму, в тому числі й наявних субкультур, є конституційні цінності та принципи, що стимулюють формування модерної української нації та її політичної культури із їх головним світоглядним дороговказом – національною ідеєю.

1. *Аристотель*. Політика / Аристотель: Пер. з давньогрек. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239 с.
2. *Злупко С.* Наукові діалоги / С. Злупко. – Львів: Тріада Плюс, 2005. – 704 с.
3. Экономическая культура населения Украины / [под ред. В. М. Вороны, Е. И. Суименко]. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 316 с.
4. *Кармин А.С.* Основы культурологии. Морфология культуры / А. С. Кармин. – СПб.: Лань, 1997. – 512 с.
5. *Лапин Н.И.* Пути России: социокультурные трансформации / Н. И. Лапин. – М.: ИФ РАН, 2000. – 194 с.
6. *Лапин Н.И.* Социокультурный подход и социально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 3–12.
7. *Нагорна Л.П.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л.П. Нагорна. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
8. Парламентські вибори в Україні 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uk.wikipedia.org/Парламентські_вибори_в_Україні_2007
9. Политическая культура населения Украины (результаты социологических исследований) / [отв. ред. Ю.Н. Пахомов, Е.И. Головаха]. – К.: Наук. думка, 1993. – 135 с.
10. *Розин В.М.* Введение в культурологию / В.М. Розин. – М.: Междунар. пед. акад., 1994. – 104 с.
11. *Рудакевич О.М.* Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: [моногр.] / О.М. Рудакевич. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 456 с.
12. *Рудакевич О.М.* Національний принцип: етнополітична концепція нації: [моногр.] / О.М. Рудакевич. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 292 с.
13. *Рудакевич О.М.* Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.01 “Теорія та історія політичної науки” / О.М. Рудакевич. – Львів, 2012. – 31 с.
14. *Такер Р. С.* Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Гобачева / Р.С. Такер // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 1. – С. 76–85.
15. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Вороны, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.
16. *Almond G.A.* The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton: Princeton University Press, 1963. – 375 p.
17. *Rosenbaum W.A.* Political Culture: Basic Concepts in Political Science / W. A. Rosenbaum. – New York: Praeger publ., 1975. – 182 p.

АНОТАЦІЯ

Рудакевич Олег Михайлович.

Національна політична культура: випробування державністю.

У статті на основі соціетального підходу розкрито сутнісні риси та структуру національної політичної культури, її місце і роль у формуванні та функціонуванні української нації, випробування на ефективність в умовах суверенної держави. Обґрунтовано висновок про те, що системоутворювальним ядром цієї культури є національна ідея, зміст якої в сучасній Україні полягає у важливості формування етнополітичної моделі модерної української нації, дієздатної національної держави та набуття членства в Європейському Союзі.

Ключові слова: Україна, етнополітична нація, національна держава, національна політична культура, українська національна ідея.

АННОТАЦІЯ

Рудакевич Олег Михайлович.

Национальная политическая культура: испытание государственностью.

В статье на основании социетального подхода раскрыты существенные черты и структура национальной политической культуры, ее место и роль в формировании и функционировании украинской нации, её испытание на эффективность в условиях суверенного государства. Обоснован вывод о том, что системообразующим ядром этой культуры есть национальная идея, содержание которой в современной Украине состоит в необходимости формирования этнополитической модели нации, дееспособного национального государства и приобретения членства в Европейском Союзе.

Ключевые слова: Украина, этнополитическая нация, национальная политическая культура, национальное государство, украинская национальная идея.

ANNOTATION

Rudakevych Oleh.

National Political Culture: Probation of Statehood.

In the article on the basis of societal approach the essential features and structure of national political culture, its place and role in development and functioning of Ukrainian nation, assessment of efficiency in the conditions of sovereign state have been revealed. The conclusion that the system core of this culture is a national idea, which content in modern Ukraine is in the necessity of forming ethno-political model of modern Ukrainian nation, capable national state and acquirement of membership in the European Union has been made.

Key words: Ukraine, ethno-political nation, national state, national political culture, Ukrainian national idea.

Надійшла до редакції 30.04.2012.